

KS. ARKADIUSZ BARON

ŚWIĘTOŚĆ A IDEAŁY CZŁOWIEKA

(Ojcowie Apostolscy,
Klemens Aleksandryjski, Orygenes)
Studium teologiczne
na tle modeli filozoficzno-religijnych

Wydawnictwo WAM
Kraków 2013

WPROWADZENIE

Człowiek od zawsze stawiał pytania dotyczące własnego życia i jego znaczenia. Plutarch pisał *πλεῖν ἀνάγκη*¹, a Rzymianie mawiali *navigare necesse est* – żeglowanie jest koniecznością. Dlatego ludzie budowali okręty i rozwijali żagle. Minęły tysiące lat i człowiek żyje podobnie. Posiada ogromne niezbędne wsparcie techniczne, by żeglować coraz szybciej i coraz dalej. Ktoś powie: zdobyłem jacht, okręt z napędem atomowym, samolot czy statek kosmiczny, ale cóż z tego skoro nie wiem, dokąd płynąć. Św. Augustyn mawiał: „Gdy się nie wie dokąd się płynie, żaden wiatr nie jest dobry”.

Życie jest jak żeglowanie. Tylko czy świat żyjący wyłącznie kategoriami biznesu: jak się bogacić i rozwijać zawodowo, robić karierę i zwiększać dochody, jakim sposobem i przy pomocy jakich środków realizować kolejne projekty, nie zamyka człowieka w realiach zbyt przyziemnych i nie skazuje go wręcz przeciwnie do oczekiwań na faktyczny brak rozwoju i frustrację? Zamiast ukazywać szerokie horyzonty, proponuje jedynie zabieganie o materialne bogactwo liczone ilością przypisywanych sobie na własność w oparciu o umowę społeczną rzekomo wartościowych kamieni czy innych rzeczy. Czasem dokonuje się to kosztem poczucia braku czasu, wyobcowania z własnej rodziny i grona przyjaciół, czasem kosztem utraty zdrowia i całkowitego wypalenia. Jak długo może wystarczyć człowiekowi sił na realizowanie tak postawionego ideału swojego życia, jaką cenę zapłaci za taki sposób myślenia i działania? Jak długo wystarczy mu zapału i motywacji do ugania się za czymś, co świat nazywa sukcesem? Wydaje się, że nie na długo, w każdym razie dopóki nie usłyszysz słów: „Głupcze, jeszcze tej nocy zażądają od ciebie twojej duszy; komu przypadnie to, coś zgromadził” (Łk 12, 20).

Zupełnie inaczej może człowiek popatrzeć na swoje życie i podejmowane trudy, jeśli zapyta o projekt i plan, którym jest jego własne, całe życie,

¹ PLUTARCH Z CHERONEI, *Pompeius*, 50, 2; *Septem sapientium convivium*, 148 A8; *Regum et imperatorem apophthegmata*, 204 C6. W wersji *ἐπιπλεῖν ἀνάγκη* u Porfiriusza, *Zetemata codicis Vaticani* 292, kol. 1, 5; *Quaestionum Homericarum*, 43, 25.

od poczęcia poprzez dzieciństwo i młodość, wiek dojrzały i podeszły aż do fizycznej śmierci. Wówczas pojawiają się pytania o sens, o miejsce w świecie, o zależność i przynależność względem innych ludzi, najbliższych i dalszych, o znaczenie podejmowanych trudów, i wreszcie o własną tożsamość, o to, kim jest i po co pojawił się na świecie właśnie tu i właśnie teraz? Krótko mówiąc, jak zrealizować siebie, według jakiego ideału, ale rozumianego integralnie w całokształcie ludzkiego życia, wśród ludzi i z ludźmi, których ma wokoło?

Przy okazji może wyłoni się pytanie o sens jego niepowtarzalnej osobowej egzystencji, której nikt inny nie podejmie, ani nie zrozumie, bo jest nią życie jednego niepowtarzalnego człowieka, a w pewnym sensie on sam. Bez podjęcia wspomnianych i podobnych pytań człowiek może żyć zagubiony i zamiast realizować siebie, zużywać się jak maszyna czy narzędzie, które po czasie swojej pracy i produktywności idzie po prostu na złom czy śmietnik.

Poruszonymi zagadnieniami zajmują się psychoterapeuci, psychologowie i wielu innych ludzi z różnych dyscyplin naukowych, ale w szczególny sposób przynależą one do sfery ducha. Dlatego chrześcijaństwo stawia pytanie o ideał człowieka i model jego życia, który podejmowałby najgłębsze pragnienia i oczekiwania człowieka, wyznaczając mu kierunek i cel jego życia. Krótko mówiąc, stawia pytanie o świętość. *Navigare necesse est*. Jeśli ktoś wie, dokąd i dlaczego ma płynąć, wówczas każdy wiatr będzie dobry.

Przed wypłynięciem warto jeszcze zapytać, czy do realizacji siebie wystarczy jedynie znajomość celu i możliwości jego realizacji, bez refleksji nad samym obranym przez siebie modelem życia? Od zamierzchłych czasów religie, nurty filozoficzne, władcy i indywidualni myśliciele i ludzie, a od rewolucji francuskiej, ideologie rewolucyjne o charakterze robotniczym, intelektualnym i obyczajowym, kapitalizm, socjalizm, faszyzm i komunizm, konsumpcjonizm i materializm, kult ciała i siły fizycznej wytwarzały i lansowały swoje ideały. Niektóre odrzucały jawnie potrzebę chrześcijańskiej świętości, inne proponowały jedynie własny model życia. Jeśli dodamy niejednokrotne zniekształcenia i wypaczenia ideałów religijnych człowieka, w tym także chrześcijańskich, to okaże się, że problem warto podjąć na serio, aby nie płynąć jedynie pod wpływem iluzji i złudzeń, nieważne nowego czy dawnego, ale w każdym razie nieprzemysłanego przez siebie ideału człowieka.

1. CELE BADAWCZE

Podjęcie tematyki świętości, wbrew pozorom, nie jest przedsięwzięciem łatwym. To samo można powiedzieć o modelu i ideale człowieka. Dotyczą one każdego i każdy mierzy się z nimi podczas swojego życia. Można by było oczekiwać precyzji i jednoznaczności, a tymczasem nie jest rzeczą łatwą sprecyzować dokładnie i jednoznacznie ani przedmiotu ani zakresu tego, o czym zamierzamy mówić. W przypadku świętości dzieje się tak nie ze względu na wieloznaczność słowa, ale dlatego, że z jednej strony dotyczy ona Boga, a z drugiej strony ideału człowieka, który zmienia się nieustannie wraz ze sposobem patrzenia na świat i samego siebie, czyli wraz z modyfikowaniem własnego światopoglądu. Podobnie dzieje się nawet w aspekcie czysto humanistycznym ze względu na przyjmowane przez ludzi różne założenia antropologiczne. W aspekcie zaś religijnym do antropologii dołącza się jeszcze pojęcie Boga i Jego rozumienie przez człowieka, a więc to, co nazywamy dzisiaj teologią. Krótko mówiąc: mówić o świętości nie jest łatwe, bo jej treść jest dynamiczna, dotyczy Boga i człowieka oraz zmienia się i modyfikuje w korelacji do zmieniających się okoliczności życia człowieka. W naszym studium interesują nas ukazywane człowiekowi możliwości pełnej realizacji siebie. Na co zwracano uwagę w przeszłości i dlaczego promowano coś jako idealne, najlepsze i święte.

W Kościele kwestia rozumienia świętości pojawia się od samych początków, od czasów apostoelskich, podobnie jak i w przypadku innych ważnych dla chrześcijaństwa pojęć. Dotyczyło to zarówno wspólnot ortodoksyjnych, jak i heretyckich, szczególnie ruchów o charakterze rygorystycznym. Dziś, po dwudziestu wiekach chrześcijaństwa, stawiając problem świętości, trzeba jeszcze zapytać, jak ją ujmować w odniesieniu do Kościoła podzielonego (katolicy, prawosławni, protestanci, anglikanie). Wiadomo przecież, że nie wszyscy święci uznawani przez któryś z Kościołów są uznawani w pozostałych. Mogło by się wydawać, że nie dotyczy to pierwszych wieków. Tymczasem nawet w odniesieniu do nich, inaczej wygląda sprawa badana z punktu widzenia różnych wyznań chrześcijańskich. Ponadto, warto przypomnieć, że podziały istniały już w starożytności, gdy powstały Asyryjskie Kościoły Wschodu, Kościoły przedchalcedońskie, nestoriańskie, Kościół malabariski, malankarski, maronicki, jakobicki, melchicki, koptyjski i wszystkie inne, których nawet liczbę trudno jest precyzyjnie podać².

² Zwięzłe wiadomości na tematy ekumeniczne można znaleźć w: Jos E. VERCRUYSE, *Wprowadzenie do teologii ekumenicznej*, tłum. Mieczysław STEBART, Kraków 2001. Listę

Nic dziwnego, że o świętości i na temat świętych słyszy się różne opinie. Bywa i tak, że co dla jednych oznacza świętość, dla innych w ogóle nią nie jest, i to zarówno w ujęciu teologicznym, jak i antropologicznym. Jeśli ludziom trudno jest uzgodnić stanowiska w odniesieniu do Boga, to jak się wydaje, jeszcze trudniej będzie się zgodzić w kwestiach antropologicznych. Zróżnicowanie to widać w biografiach i legendach o świętych, które pochodzą z różnych stron świata, z różnych epok i z różnych wyznań. Dlatego dla pełnego ujęcia nie wystarcza podjęcie tematu świętości wyłącznie z jednej perspektywy teologicznej na przykład biblijnej, ale konieczne jest integralne spojrzenie na życie ludzi w danej epoce i miejscu, oczywiście na ile jest to dzisiaj dla nas możliwe.

Wydaje się, że rozeznanie ideałów człowieka lansowanych w dziejach ludzkości i chrześcijaństwa w pierwszych wiekach pozwoli lepiej rozumieć reguły i cele ewangelizacyjne ówczesnych chrześcijan, a to z kolei warunkuje po ludzku rzecz biorąc skuteczność głoszenia Ewangelii, która była i jest jedna nawet dla zróżnicowanego świata i nawet w czasach globalizacji. Chrześcijanie Kościoła pierwotnego skutecznie rozprzestrzenili Ewangelię w świecie „globalizowanym” przez Imperium Rzymskie.

W chrześcijaństwie mówi się o naśladowaniu Chrystusa, św. Pawła, przykładu życia innych świętych, ale na czym to naśladowanie ma polegać? Nie idzie chyba o prowadzenie identycznego życia, jeśli w ogóle byłoby to możliwe, bo wówczas byłaby to jakaś forma duchowego klonowania trudna do pogodzenia z prawdą o niepowtarzalności człowieka, nie mówiąc już o zmieniających się okolicznościach życia. Stawiając pytanie o naśladowanie Jezusa, apostołów i świętych, którzy żyli 2000 lat temu, trzeba zapytać, czy oni rzeczywiście żyliby tak samo jak wtedy, gdyby przeżywali swoje życie współcześnie z nami? Jest to jedno z podstawowych pytań o ideał życia przedstawiony przez Jezusa w Ewangelii: należy go rozumieć statycznie czy dynamicznie, integralnie czy progresywnie?

Wszechstronne przebadanie lansowanego w starożytności ideału życia, może więc pomóc, jak się wydaje, w lepszym rozumieniu modelu świętości życia propagowanego przez chrześcijan w warunkach świata antycznego, w lepszym rozumieniu późniejszych podziałów na wspólnoty katolickie, prawosławne, protestanckie i anglikańskie, jak również procesów historyczno-religijnych, jakie musiały zajść wewnątrz chrześcijaństwa, aby dochodziło do wzajemnego pozbawiania się życia przez podzielonych chrześ-

cijan już w czasach patrystycznych (kontrowersje teologiczne z donatystami, melecjanami, Pryscylianem, o Orygenesie, o obrazy itd.), a później w czasach reformacji i kontrreformacji (noc św. Bartłomieja we Francji, katolicko-anglikańska „fabryka męczenników”).

Zobaczenie, jakimi ideałami żyli ludzie w innych religiach, jak również jakimi ideałami żyły i jakie ideały lansowały szkoły filozoficzne i ich myśliciele, szczególnie na terenach, gdzie rozwijało się starożytne chrześcijaństwo, może pomóc w głębszym zrozumieniu orędzia Jezusa i jego recepcji w zróżnicowanym kulturowo i religijnie ówczesnym świecie w basenie Morza Śródziemnego.

Z oczywistych względów książka nie omawia wszystkich religii basenu Morza Śródziemnego, ani wszystkich nurtów myśli filozoficznej, ale uwagę koncentruje na ujęciach głównych autorów i grup pism, które proponowały model człowieka istotnie różny od innych i mający bezpośredni wpływ na pierwsze pokolenia chrześcijan. Ten sposób, jak się wydaje, pozwoli dostrzec główne typy proponowanych modeli życia w pierwszych wiekach na interesującym nas obszarze, który do V wieku został formalnie schryścianizowany.

Książka jest pomyślana jako komplementarna do mojej rozprawy o zależności ewangelizacji w świecie starożytnym od idei Boga, zdominowanej w pierwszych wiekach medio- i neo-platonizmem. We wprowadzeniu napisałem wówczas: „Centrum światopoglądu stanowi system filozoficzno-religijny, w którym jednym z najistotniejszych czynników jest pojęcie Boga i wynikające z niego obowiązujące człowieka zasady postępowania”³. O ile w *Neoplatońskiej idei Boga* interesowało nas bardziej pojęcie Boga, to teraz interesują nas wynikające z niego zasady życia, które możemy określić jako konstytuujące ideał człowieka, model i wzór jego życia. Z poprzedniego studium wiemy, że człowiek zawsze w jakiś sposób naśladuje Boga, w którego wierzy; wiemy, że pojmowanie Boga zdominowało w starożytności aż do czasów nowożytnych ujęcie neoplatońskie Plotyna i Porfiriusza oraz Jamblicha i Proklosa. W obecnym studium pytamy, jak wyraziło się to w lansowanych wówczas ideałach człowieka, aby zobaczyć ewentualne wzajemne relacje życia chrześcijańskiego do innych ówczesnych religijnych i filozoficznych modeli życia.

Pełne opracowanie interesującej nas problematyki wymagałoby przebadania nie tylko świata starożytnego, ale także modeli człowieka w czasach

³ *Neoplatońska idea Boga*, Kraków 2005, 5.

nowożytnych i współczesnych. Jest rzeczą oczywistą, że takie przedsięwzięcie zawarłoby się w wielotomowym wydaniu. Okazało się, że nawet pokazanie ideałów całego starożytnego Kościoła w jednym tomie nie jest możliwe. Dlatego w obecnej edycji zawęziliśmy pole badawcze do części greckiej spuścizny literackiej, a mianowicie do Ojców Apostolskich, Klemensa Aleksandryjskiego i Orygenesesa. Podjętą tematykę prezentujemy na tle ideałów człowieka promowanych przez ówczesne religie, szkoły filozoficzne i ideologie. Pozostałe modele greckich i łacińskich autorów czasów patrystycznych przedstawimy w następnych tomach.

Interesują nas pisma prezentujące modele człowieka, a nie ich rzeczywista realizacja. Ideał czy model ma w sobie właśnie to, że stanowi wzór do realizacji, która nie zawsze dochodzi w pełni do skutku. Najczęściej bywa tak, że ktoś głosi ideał przeciwstawiając się stosowanej praktyce życia. Przykładowo, gdy św. Paweł sprzeciwia się rozwiązłości Koryntian, to stanowi to jednocześnie remedium na problem w Koryncie i w podobnych środowiskach, pokazując zarazem, że ich styl życia jest anty-modelem. Gdy Bazyli Wielki w jednej ze swoich homilii przeciwko pijaństwu mówi, że wada ta stanowi już epidemię⁴, to nie interesuje nas to, czy w Cezarei Kapadockiej za jego życia rzeczywiście nadużywano w tak znaczącym stopniu alkohol, ale interesuje nas jedynie lansowany przez niego model trzeźwości.

Ponadto, na ideały człowieka oddziałują wydarzenia historyczne. Gdy w sytuacji zagrożenia wolności, Ateńczycy przy pomocy białych i czarnych kamyków podjęli decyzję o obronie, to decyzja ta nie tylko utrwaliła ich demokrację, ale stała się modelem obrony i demokracji do czasów współczesnych. Podobnie, gdy wyprawy Aleksandra Wielkiego całkowicie zniszczyły ówczesne idee państwa-miasta, to powstały nowe ideały i modele życia społeczno-państwowego.

W żadnym przypadku nie idzie o definiowanie ani o analizowanie wszystkich określeń świętości i doskonałości, ale o zaprezentowanie różnych nurtów myślenia religijnego i filozoficznego i propagowane w nich modele człowieka, sens i cel ludzkiego życia, bo one niewątpliwie pozostają w ścisłym związku ze świętością. Próba definiowania świętości i *sacrum* oznaczałaby nie rozumienie jej istoty. Można jednak badać to, z czym łączono świętość i *sacrum* zarówno w religiach, jak i w filozofiach. I właśnie idzie o zobaczenie związków ideałów człowieka głoszonych przez różnych ludzi w starożytności w różnych czasach i religiach. W jaki sposób ludzie

⁴ Por. BAZYLI WIELKI, *In ebriosos* (PG 31, 445nn), tekst polski w: ALP II, Warszawa 1982, 189nn.

w konkretnych nurtach ideologicznych i religiach asymilowali pojęcia świętości i *sacrum*, próbując je przekształcać na użytek propagowanej i/lub wyznawanej przez siebie religii w zgodzie z własnym światopoglądem. Świętość dla świętych stanowi rzeczywistość przeżywaną, a dla tych, którzy nimi nie są, może być po prostu pojęciem pustym. Popatrzmy, czym wypełniali je starożytni i na ile wzajemnie korzystali w tym względzie ze swoich doświadczeń i przeżyć.

2. STATUS QUAESTIONIS I ZAGADNIENIA SEMANTYCZNO-EPISTEMOLOGICZNE

Chociaż realizowanie przez człowieka ideału stanowi istotny element wszystkich religii, to problem ten w aspekcie starożytności nie został opracowany w zadowalający sposób w odniesieniu do tak szerokiego zakresu badań. W ostatnich dziesięcioleciach zainteresowanie modelami i ideałami człowieka wzrastało. Wyraziło się to w publikacjach i konferencjach o zasięgu lokalnym i międzynarodowym, mono- i międzywyznaniowych. Poniżej wymienimy tylko prace ogólne i ważniejsze sympozja dotyczące interesującej nas problematyki. Odnośniki do literatury przedmiotu umieszczamy w poszczególnych rozdziałach. Tam też podajemy *status quaestionis* dotyczący podejmowanych w danym rozdziale kwestii. Podobnie zaprezentowana zostaje bibliografia, która jest rozpisana według kolejnych rozdziałów. Wydaje się, że taki układ zwiększa przejrzystość i ułatwi korzystanie z publikacji.

Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych określa świętość słowami: „Przymiot bytu, który całkowicie spełnia cel swego istnienia i dzięki temu jest sam w sobie zjednoczony. Ścisłe mówiąc, tylko Bóg jest święty, ponieważ jest On ‘Tajemnicą budzącą przerażenie i zachwyt’ (*Mysterium tremendum et fascinans*), ‘całkowicie inny’ niż ludzie i święty w sposób niemożliwy do opisanie (zob. Iz 6, 3. 5), a mimo to jest On źródłem całej naszej duchowej i moralnej doskonałości”⁵. Leksykon omawia ponadto hasła: Świętość Kościoła, świętość pierwotną (=sprawiedliwość pierwotna), świętych obcowanie oraz święty i uświęcenie. Te lakoniczne stwierdzenia mogą stanowić jedynie punkt wyjścia dla naszych rozważań. Nawiązujące one do klasycznej monografii na ten temat Rudolfa Otto, poprzez przy-

⁵ *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych*, Gerald O’COLLINS, Edward G. FARRUGIA, (tłum. Jan Ożóg, Barbara Żak), Kraków 2002, hasło «Świętość», 340-341.

pomnienie wyrażen *mysterium tremendum et fascinans*, które niemiecki badacz szeroko w niej omawia⁶.

Literatura dotycząca problematyki świętości w jej wielkiej różnorodności jest obszerna⁷. Wielu autorów podejmuje różne aspekty interesującej nas problematyki w sensie ogólnym, dotyczącym szczęścia, doskonałości i modeli świętości⁸. Wiele z nich podejmuje tematy wyłącznie w odniesieniu do jednego określonego problemu: Pisma Świętego⁹, męczeństwa¹⁰, późnej starożytności¹¹, łacińskiego Zachodu¹², w starożytnej Afryce Rzymskiej¹³, świeckich¹⁴.

⁶ Por. RUDOLF OTTO, *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, tłum. B. KUPIS, Warszawa 1999, 30-53.

⁷ Por. hasło „Saints” w: DTC 14, 886-939; Donald NICHOLL, *Świętość*, tłum. Małgorzata Borkowska, Warszawa 1998. Nicholas LASH, *Pytanie o Boga: świętość, mowa i milczenie*, tłum. Janusz RUSZKOWSKI, Poznań 2009; Martial LEKEUX, *Świętość i dobra wola*, Niepokalanów 1949; Jacek SIERADZAN, *Jezus Magus: pierwotne chrześcijaństwo w kręgu magii*, Kraków 2005; TENŻE, *Szaleństwo w religiach świata: szamanizm, religia starogrecka, judaizm, chrześcijaństwo, hinduizm, buddyzm*, Kraków 2005.

⁸ Wymieńmy dla przykładu: *Vita beata. Interpretacja pojęcia szczęścia ludzkiego w starożytności chrześcijańskiej*, red. D. ZAGÓRSKI, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń 2011; *Oblicza doskonałości chrześcijańskiej*, red. Marek CHMIELEWSKI, Lublin 1996; Peter BROWN, *The cult of the Saints*, Chicago-London 1981; Mircea ELIADE, *Das Heilige und das Profane. Vom Wesen des Religiösen*, Hamburg 1957; tłum. francuskie: Paris 1965. Christian Duquoc, *Modelli di santità*, w: *Concilium* 15/9 (1979), 13-23; Claudio LEONARDI, *Dalla santità monastica alla santità politica*, w: *Concilium* 15/9 (1979), 85-97 (przekład „From ‘Monastic’ Holiness to ‘Political’ Holiness”, w: *Models of Holiness*, wyd. Christian Duquoc and Casiano Floristán, *Concilium* 129 (New York 1979), 46-53.

⁹ Por. Marc van UYTFANGHE, *Le culte des saints et l'hagiographie face à l'écriture: les avatars d'une relation ambiguë*, w: *Settimane* 36 (1989) 155-202.

¹⁰ Por. Pierre DELOOZ, *Sainteté et martyre*, w: *Deux mille ans d'histoire de l'Église. Bilan et perspectives historiographiques*, red. J. PIROTTE, E. LOUCHEZ, w: *Revue d'histoire ecclésiastique* 95/3 (2000), 34-47.

¹¹ Por. Peter BROWN, *Society and the Holy in Late Antiquity*, Berkeley 1982, art. *The rise of the holy man in late antiquity*, 103-152 oraz artykuł: *Town, village and holy man: the case of Syria*, 153-165.

¹² Por. Peter BROWN, *Kult świętych, Narodziny i rola w chrześcijaństwie łacińskim*, Kraków 2007; Alba Maria ORSELLI, *Modelli di santità e modelli agiografici nell'Occidente latino*, w: *Augustinianum* 39 (1999), 168-185; Marc van UYTFANGHE, *La typologie de la sainteté en Occident vers la fin de l'Antiquité (avec une attention spéciale aux modèles bibliques)*, w: *Scrivere di Santi, Atti del II Convegno di Studi dell'Associazione Italiana per lo studio della santità, dei culti e dell'agiografia*, Napoli, 22-25 ottobre 1997, red. Gennaro LUONGO, Roma 1998, 17-47.

¹³ Por. Elena ZOCCA, *Dai 'santi' al 'Santo': un percorso storico linguistico intorno all'idea di santità (Africa Romana secoli II-V)*, Roma 2003.

¹⁴ Por. np. *Świętość świeckich – rzeczywistość bliska czy daleka?*, red. Roman KULIGOWSKI, Tadeusz PANUŚ, Kraków 2006.

Problematykę świętości w aspekcie patrystycznym wraz z podstawową bibliografią podejmuje Victor Saxer¹⁵, Elena Zocca¹⁶. Wśród polskich badaczy zajmowali się nią między innymi Andrzej Bober¹⁷ i Emil Stanula¹⁸. Niedawno problem podjął na nowo Dariusz Kasprzak¹⁹, który po krótkim przedstawieniu ujęcia Starego i Nowego Testamentu przedstawia temat w okresie patrystycznym do VIII wieku w aspekcie istoty świętości: przebóstwienie człowieka przez Boga; uświęcenie w Duchu Świętym; uświęcanie w łasce; świętość jako doskonałość oraz na jednej stronie świętość jako promowany model życia.

Jeśli dodamy legendy o świętych, które tworzone od czasów starożytnych, to okaże się, że tak obszernej literatury nie da się przebadać, gdyż wymagałoby to wielotomowej serii. Dlatego tylko wspominamy o nich, precyzując, że biografie świętych, pełne elementów idealizujących i heroizujących, a czasem nawet odczłowieczających swoich głównych bohaterów, interesują nas tylko o tyle, o ile dany święty zostaje ukazany jako wzór życia, a nie tylko cudotwórca do rozwiązywania problemów innych.

Z tych samych powodów pomijamy ogromną literaturę hagiograficzną w tej jej części, w której podawane są nadzwyczajne możliwości cudotwórczej siły świętych zarówno za życia, jak i po śmierci w pozostających po nich szczątkach. W ogromnej większości legendarne opisy życia świętych pojawiają się zasadniczo w okresie późniejszym aniżeli interesujący nas okres pierwszych wieków. Problemy związane z nimi opisuje Ewa Wipszycka w książce *Kościół w świecie późnego antyku* oraz w wielu tomach studiów źródłowych, współredagowanych przez Tomasza Derdę²⁰. We wspomnianej książce Ewa Wipszycka zauważa, że pisma powstałe u schyłku antyku rzadko ukazują świętych jako modele zachowań chrześcijańskich, ale kreślą wizje heroicznych zachowań niedostępnych dla normalnych ludzi²¹. Wspomina o listach świętych zawierających wiele postaci fikcyjnych, utkanych z legendy, które zostały usunięte z tychże list dopiero w wyniku Sobor-

¹⁵ Por. hasło *Agiografia*, w: DPAC 80-83 oraz hasło *Santi (intercessione dei)* w: DPAC 3079-3081.

¹⁶ Por. hasło *Santo e santità*, w: NDPAC t. 3, 4697-4703.

¹⁷ Por. *Zróźnicowanie dróg świętości według Ojców Kościoła*, w: *Drogi świętości*, red. Walerian SŁOMKA, Lublin 1980, 29-66.

¹⁸ Por. *Chrześcijaństwo i ich ideały*, w: *Metody z Olimpu, Uczta*; ORYGENES, *Homilie o Pieśni nad Pieśniami*, Warszawa 1980, PSP 24, 5-26.

¹⁹ Por. *Koncepcje świętości w okresie patrystycznym*, Itiniera Spiritualia 3 (2010) 45-69

²⁰ Por. *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994, rozdziały: *Cuda* oraz *Kult świętych*, 300-335. AA. VV., *Hagiographie, cultes et société*, Paris 1981.

²¹ Por. *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994, 320.

ru Watykańskiego II. W skrócie omawia tomy *Acta sanctorum* na tle sporu bolandystów z karmelitami²².

Ponadto, Ewa Wipszycka zauważa, że dopiero w drugiej połowie XX wieku, według mnie w wyniku zmian przyniesionych przez Sobór Watykański II, badacze podjęli studia nad kultem świętych w innej perspektywie aniżeli czynili to bolandyści. Nie interesowano się już więcej tym, czy dany święty rzeczywiście istniał, czy jego biografie zawierają prawdziwe fakty z jego życia, ani czy dokonał przypisywane mu cuda. Przedmiotem badań uczyniono postawy ludzi wierzących w świętych²³. W takim ujęciu nasze studium jawi się jako zainteresowane postawami lansowanymi przez poszczególne wspólnoty chrześcijan lub ich przedstawicieli w postaci wybitnych pisarzy i twórców chrześcijańskich pierwszych wieków.

Zainteresowanie problematyką świętości i ideału człowieka odzwierciedlają liczne konferencje naukowe zorganizowane w ostatnich kilkudziesięciu latach. Na konferencji międzynarodowej w Mediolanie w 1985 roku w 10 rocznicę śmierci Henri de Saux podjęto problemy dotyczące świętości w aspekcie między-religijnym²⁴. Alessandro Sacchi omówił model człowieka sprawiedliwego w Psalmach, Giancarla Sandri Fioroni model świętego w ujęciu taoizmu i szintoizmu, Donatella Dolcini w jodze i tantrze, Alessandro Grossato w hinduizmie, Federico Peirone w islamie i Corneljus Tholens w duchowości benedyktyńskiej. Wiele z tych opracowań dotyczy religii powstałych w czasach przed-chrześcijańskich, niektóre w miejscach odległych od basenu Morza Śródziemnego.

Modele świętości w oparciu o średniowieczne kazania omawiali uczestnicy Międzynarodowego Sympozjum w Kalamazoo w dniach 4-7 maja 1995 roku. Owoce ich pracy ukazały się w *Models of Holiness in Medieval Sermons*, które wydał Beverly Mayne Kienzle i inni w Louvain-la-Neuve w 1996 przez Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, Textes et Études du Moyen Âge, 5. Autorzy podkreślali korzenie biblijne koncepcji świętości zarówno u Żydów (Kodeks świętości w Lb), jak i u chrześcijan (Kazanie na Górze w Mt), omawiali przykłady postaci „świętych” biblijnych oraz nie-biblijnych (św. Cecylia; św. Tomasz Becket)²⁵.

²² Por. *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994, 332-336.

²³ Por. Ewa WIPSZYCKA, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 1994, 357.

²⁴ Materiały z konferencji opublikowano w *Santità a confronto*, Milano 1985, w: *Quaderni del centro interreligioso Henri Le Saux*, nr 5.

²⁵ Por. *Models of Holiness in Medieval Sermons*, wyd. Beverly Mayne Kienzle i inni, Louvain-la-Neuve 1996 przez Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, Textes et Études du Moyen Âge, 5, XII-XIII.

W większości omawiane są problemy związane z postaciami z drugiego tysiąclecia, ale publikacja zawiera artykuł pani Jacqueline Hamesse o słownictwie dotyczącym świętości, który okazuje się dla nas bardzo użyteczny.

Polskie Towarzystwo Teologiczne zorganizowało 20 listopada 2008 roku konferencję naukową na temat „Świętość a dobro”. Referaty wygłosili. Arkadiusz Baron na temat świętości na tle ideałów głoszonych w starożytności, Wincenty Myszor omówił relację świętości i gnozy oraz Henryk Pietras ujął świętość jako dar zbawienia we wspólnocie Kościoła²⁶.

Ukraiński Uniwersytet Katolicki wspólnie z amerykańskim Uniwersyte-tem Notre Dame zorganizowali we Lwowie w dniach 11-12 września 2009 roku konferencję międzynarodową pt. *The Image of the Perfect Christian in Patristic Thought*. Konferencja była poświęcona pojęciu „doskonałości” (zajęto się szczególnie przymiotnikiem τέλειος), które zdaniem organizatorów zostało zaniedbane we współczesnych badaniach²⁷.

Problematyce świętości poświęcono X Sympozjum Kazimierskie w Kazimierzu Dolnym, 1-3 października 2010 roku pt. *Granice świętości w świecie starożytnym i wczesnochrześcijańskim*, zorganizowane przez katedrę historii sztuki starożytnej i wczesnochrześcijańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Prelegenci rozprawiali na najróżniejsze tematy dotyczące świętości i *sacrum*: o pojęciach *sacer* i *sanctus* w *Kodeksie Teodozjusza* (Michał Stachura), o *Ara Pacis Augustae* i religii rzymskiej (Paweł Madejski), o świętości grobu w prawie rzymskim (Maciej Jońca), o przestrzeni sakralnej w Rzymie w okresie republiki (Henryk Kowalski), o świętości w literaturze grecko-żydowskiej (Ewa Osek), o świętości w ujęciu Księgi Kapłańskiej (ks. Antoni Tronina), o *sacrum* we wczesnych kościołach chrześcijańskich (Zygmunt Kalinowski), o szarlatananie czy świętym Apoloniuszu z Tyany (Krzysztof Gębura), a nawet o świętości psa i krokodyla w kultach zoologii (Adam Łukasiewicz), o sakralizacji przyrody w literaturze bizantyjskiej (Anna Kotłowska).

Oprócz wymienionych zorganizowano jeszcze wiele innych konferencji i spotkań naukowych dotyczących świętości w aspekcie duchowości, prawa kanonicznego i historii. W Krakowie podczas XII Dni Duchowości w 2009

²⁶ Por. Arkadiusz BARON, *Świętość dana czy zadana w świetle ideałów człowieka głoszonych w starożytności*; Wincenty MYSZOR, *Gnoza i świętość*; Henryk PIETRAS, *Kościół jako wspólnota zbawionych*, w: *Świętość a dobro. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej 20 listopada 2008 roku w Krakowie przez Polskie Towarzystwo Teologiczne*, red. Jan ŻELAZNY, Kraków 2008, 9-53. 55-62. 63-71.

²⁷ Por. *Including papers presented at the Conference „The Image of the Perfect Christian in Patristic Thought” at the Ukrainian Catholic University in Lviv, Ukraine undr Taras Khomych, Oleksandra Vakula and Oleh Kindiy in 2009*, w: SP 51 (2011) s. VII.

roku dyskutowano o świętości i zjawiskach nadzwyczajnych z nią związanych²⁸. Podobnie, na konferencji *Święci i świętość u korzeni tworzenia się kultury narodów słowiańskich*, podjęto problematykę o świętości, ale dotyczącą w zasadzie drugiego tysiąclecia chrześcijaństwa²⁹.

Publikacje Durkheima i jego interpretacje socjologiczne, w których skrajnie przeciwstawiając *sacrum* i *profanum* dochodzi do wniosku, że *sacrum* jest rytuałem *sacrum* służącym zjednoczeniu społecznemu, pozostawiamy na boku.

²⁸ Por. *Zjawiska nadzwyczajne a świętość: XII Dni Duchowości 7-8 maja 2009*, red. Jerzy W. GOGOLA, Kraków 2010.

²⁹ Materiały konferencji opublikowano w: *Święci i świętość u korzeni tworzenia się kultury narodów słowiańskich*, Kraków 2000.